

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ “СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ”

БОГОСЛОВСКИ ФАКУЛТЕТ

Катедра по Систематическо богословие

Професионално направление „Религия и Теология” - 2.4.
Научна специалност: Нехристиянски религиозни учения

Димитър Русев Русев

**ЕЗОТЕРИЧНОТО „ХРИСТИЯНСТВО“ В СЪВРЕМЕННА
БЪЛГАРИЯ – ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВО ПРЕД ЦЪРКВАТА**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация за присъждане
на образователната и научна степен “Доктор”
по Специалност “Нехристиянски религиозни учения”

Научен ръководител: **доц. д-р Клара Тонева**

София, 2021 г.

СЪДЪРЖАНИЕ

I. Увод

1. Обща характеристика на дисертационното изследване

1.1. Актуалност на изследването

1.2. Обект и предмет на изследването

1.3. Цел и задачи на изследването

1.4. Методология на изследването

1.5. Структура на изследването

II. Изложение

III. Заключение

IV. Научни приноси

V. Публикации по темата на дисертацията

Дисертационният труд: „ЕЗОТЕРИЧНОТО „ХРИСТИЯНСТВО“ В СЪВРЕМЕННА БЪЛГАРИЯ – ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВО ПРЕД ЦЪРКВАТА” съдържа общо 244 стандартни страници. Състои се от предговор, увод, списък на съкращенията, разработка в 4 глави, заключение и списък на използваната литература.

I. Увод

Съвременна България изживява своята постмодерност под влиянието на глобализма и неизбежните резултати от него – мултикултурализмът и мултирелигиозността, а състоянието на общественото религиозно съзнание може да бъде определено като дълбоко секуларизирано.

Духовната картина, породена от тези процеси, е смесица от остатъчни езически ритуали и суеверия, привнесени западни обичаи и практики, съчетани с модерни психологически и псевдонаучни теории за самоусъвършенстване и успех. В същото време една немалка част от обществото възприема Православието като историческа и културна традиция, която е позната предимно чрез християнското изкуство, храмовете и религиозните празници, но не и чрез богословието.

За това има различни културно-исторически, социални и духовни предпоставки, които е необходимо да бъдат изследвани и преодолявани. Едно явление, оказващо трудно доловимо, но много съществено влияние върху формирането на представата на съвременните хора за духовност, е езотеричното „християнство“.

1. Обща характеристика на дисертационното изследване

Езотеризмът присъства по различен начин в социалната, културната и религиозната сфера, които в нашето съвремие са взаимно обусловени и преплетени. В съвременната мултирелигиозна действителност езотеризмът е основен елемент, който придава на многобройните религиозни учения и култове мистичен привкус и окраска.

Обхватът на темата не се простира само в рамките на взаимоотношенията „Църква – общество“. Склонността към езотерично разбиране на християнството е личностна характеристика, чиято дълбочина влияе на екзистенциалните религиозни нагласи на всеки човек, независимо дали той е осъзнат или неосъзнат религиозно. Бидейки личностна характеристика, езотеричното мислене по своето естество придобива и характеристиките на съответната народопсихология, свързана с обичаите и традициите, в които се формира личността.

Интерес буди фактът, че в социалната, културната и дори в мултирелигиозната сфера, езотеризмът е приеман с положителна нагласа. Това налага в началото на изследването да се изясни в обсега на коя познавателна област явлението може да бъде дефинирано и доказано като проблем. Единствено при съприкосновението на езотеризма с християнската религия се появяват остри конфликтни точки, които в своята основа са резултат от: *първо*, недостатъчното разбиране, което секуларизираното обществено съзнание има относно същностните разлики между Православието и езотеричното „християнство“, и което е резултат от прекъснатата връзка с Църквата и Божието Слово като авторитет; *второ* – богословският отговор, който е безспорен от догматическа гледна точка, но е повече фокусиран към формалните проявления на проблема, отколкото върху неговата органика, която остава недостатъчно изследвана и съответно – необгрижена.

1.1. Актуалност на изследването

Актуалността на темата за езотеричното „християнство“ като предизвикателство пред Църквата се обуславя от няколко причини.

Първо, терминът езотерично „християнство“ е малко познат на широката общественост, а дори и сред голяма част от изповядващите християнството. Неизяснената същност на това явление крие в себе си огромен негативен заряд, а неадекватната превенция спрямо него, е една от предпоставките, както за отслабване авторитета на християнската вяра, така и за упадък на духовността в съвременното общество изобщо.

Второ, появата на езотеричното „християнство“ в съвременна България е свързана с личността и учението на езотеричния учител Петър Дънов (Бениса Дуно), на когото е именувано и самото движение – „дъновизъм“. Като учение дъновизмът няма много последователи, но неговият езотеричен начин на мислене е напълно актуален за секуларизираната българска религиозна мисъл. Казано с други думи, езотеричното мислене в съвременна България е „дъновистко“, а това обяснява и опитите на всички новопоявяващи се култове и учения да намерят „родствена“ връзка както с дъновизма, така и с богомилството.

Трето, езотеричният прочит на християнството все повече се налага в представите на съвременното общество като „по-вярната“ истина за Господ Иисус Христос и Неговото учение, която, според привържениците на това мислене, институционалната Църква е скривала от обикновените хора векове наред.

Четвърто, условно може да бъде прието, че езотеричното „християнство“ няма да изгуби своята актуалност във времевия

континуум, тъй като паразитира във формата на автентичното християнство. Това подчертава и необходимостта от постоянното му изследване, с цел намирането на ефективна превенция.

Пето, поради липсата на единна дефиниция, терминология и обособена структура, езотеричното „християнство“ е трудно разпознаваемо, а диагностицирането му е възможно едва когато даде своите лоши плодове. Това поставя пред богословието задачата да търси решения в перспектива, които, ако не да предотвратят напълно, то поне да намалят отрицателните последици от езотеричните влияния в религиозното мислене.

Основаният аргумент, който е и повод за настоящата разработка, както и обосновка за нейната актуалност, са често отправяните критики към Църквата, че научният анализ на езотеризма и на езотеричните явления е радикално изразен и не търпи диалог. Това е разбираемо, защото Църквата е призвана да бъде пазител на фундаменталните истини на християнската вяра, които са екзистенциални и тяхното формулиране е осъществено още във времето на Вселенските събори. От друга страна, Църквата разполага с неизчерпаемите възможности на теологията като наука, чиято мисия е да бъде винаги развиваща се и модерна. Теологията има потенциала да изследва проблемите на духовността от различни перспективи, правейки съпричастни към процеса останалите научни дисциплини, като намира общ език с тях, и като предоставя своята критика под формата на непредубедена научна позиция, обособена от богословската аргументация.

Друг важен аргумент за актуалността на темата е свързан с необходимостта от детайлното изследване на проблематиката. В

съвременната постмодернистична действителност обществените взаимоотношения са под силното влияние на икономическите принципи и закони. Според един от тези принципи, при търсенето и предлагането се приема, че индивидът винаги консумира повече при по-ниска цена. В корелацията „търсене – предлагане“, повечето богословски изследвания се занимават с проблема на предлагането. Настоящото изследване прави опит да вникне в проблемите на търсенето, които са изследвани във втора глава, като фундаментални личностни потребности.

1.2. Обект и предмет на изследването

Обект на изследването е езотеричното „християнство“ като плод на вековното проникване на гностически езотерични учения в християнството и неговото влияние върху религиозно-психологическите потребности на личността.

Предмет на изследването са процесите на проникването и обособяването на езотеричното „християнство“ в съвременната българска религиозна мисъл, като отзвук от езотеричния ренесанс на Западна Европа от началото на XX век и възкръсването на българското езичество в епохата на Възраждането.

1.3. Цел и задачи на изследването

Целта на настоящия труд, който няма претенциите за изчерпателност, е: *първо*, през призмата на История на религиите да бъдат разгледани някои от най-характерните особености на езотеричното „християнство“ в качеството му на нехристиянско религиозно учение, и *второ*, да се изследва приноса му за

секуларизирането на българската религиозна мисъл, което го превръща в сериозно предизвикателство пред Църквата днес.

Въпросите, на които ще бъде потърсен отговор, са: каква е разликата между езотеричното „християнство“ и Православното християнство? По какъв начин езотеричното „християнство“ е предизвикателство пред Църквата? В какво се състои негативната му същност? Как езотеричното „християнство“ присъства и се проявява в българското духовно пространство? Възможно ли е да бъде отстранено изцяло или трябва да бъдат потърсени методи за неговата превенция?

Задачите на изследването произлизат от неговата цел, следвайки определена последователност. *Първо*, да бъде очертана богословска, религиозно-психологическа, философска и историческа теоретична рамка, която да даде оптиката, позволяваща изследваното явление да бъде разпознато като нехристиянско религиозно учение. *Второ*, да бъде потърсен, от гледна точка на богословието, отговор на два основни за изследването въпроса: каква е причината голяма част от религиозно търсещите хора да предпочитат митологията, представяна чрез нехристиянските религиозни учения, пред библейската християнска вяра и – в какво се състои въздействието, т.е., по какъв начин езотеричното „християнство“ влияе на отделната личност и на обществото при формирането на религиозен светоглед. *Трето*, да се проследи проявлението на езотеричното „християнство“ в българската история и влиянието върху религиозната мисъл от създаването на Българската държава до наши дни.

1.4. *Методите*, с които се борави в изследването, са историческият, историко-критическият, апологетичният, методът на аналогията, сравнителният метод, методът на обобщаването и светоотеческият анализ.

Източниците, използвани в процеса на работа, са разнообразни, а изборът е съобразен със спецификите на разработените задачи.

Езотеричното „християнство“ е явление, което получава наименованието си в края на XIX и началото на XX век. Въпреки това, преобладава мнението на редица изследователи, че то е осъвременен прочит на древното учение на Гностицизма. Поради това, ценни за настоящото изследване са трудовете на съвременни автори, посветени на гностицизма, като например Ioan Culianu, Kurt Rudolph, Sean Martin, Hans Jonas и др.

Принос за изследване на особеностите на гностицизма има българският богослов архим. доц. д-р Павел Стефанов, чийто задълбочен труд „Ялдаваот – история и учение на гностическата религия“ предоставя много добра основа за разбиране и допълнително изучаване на произхода и особеностите на гностицизма като псевдорелигия.

Темата за окултизма също е обследвана многостранно, особено активно в началото на XX век, когато в българското духовно пространство се появяват Спиритизмът, Теософското движение и най-вече синкретичното учение на Петър Дънов.

Разгорещени дебати начеват още с навлизането на теософското движение в България в началото на XX век (отразено по-подробно в Първа глава, т. 3.3.).

Авторите, които взимат активно отношение по темата от богословска страна, са: Димитър Дюлгеров, който прави критичен анализ на теософията; остра критика към теософията и дъновизма отправят и богословите Даниил Ласков, Николай Православов, руснакът Михаил Калнев и др. Най-задълбочена и аналитична е позицията на архим. проф. д-р Евтимий (Сапунджиев), който разглежда проблема не само като социално-политически, но и като съвременна реминисценция на богомилството.

Обстоен философски преглед на теософията и на дъновизма предлага и философът Димитър Михалчев, чиято позиция е еднакво критична както към противниците, така и към привържениците на споменатите движения.

Дебатът постепенно се задълбочава, но е рязко прекратен от дошлата на власт Комунистическа партия на 9.IX.1944, която променя из основи духовно-религиозния контекст на обществения фокус, прибавяйки към палитрата от езотерични учения, марксистко-ленинската идеология, като опит за създаването на модерна, социална, атеистична религиозна система. Една от задачите на настоящото изследване е бъде продължено и задълбочено разглеждането на различните аспекти, описващи езотеричното „християнство“ в съвременна България, като бъде последвана логическата линия на прекъснатия дебат, но вече в контекста на опита, натрупан от изминалия времеви период и съвременните перспективи на развитие на проблема.

Съществен принос за изследването във втората глава, разглеждаща влиянието на езотеризма върху религиозно-психологическите потребности на личността, имат трудовете на

православния психотерапевт академик Владета Йеротич, в които той представя своята теза за езическия, старозаветния и новозаветния пласт на съзнанието. Тази теза дава авангарден поглед за съвременното разбиране на езотеричните учения. Важен за изследването е погледът на архим. Евтимий (Сапунджиев) относно потребностите от религия и откровение – обект на неговото апологетично творчество. Други съчинения и автори, имащи отношения по темата, са „Психология на религията“ от проф. Иван Панчовски и „Човекът в търсене на висш смисъл“ от австрийския психотерапевт Виктор Франкъл и др.

Спецификата на трета глава отразява езотеричното „християнство“ в българската религиозна мисъл. Ценни за проучването са трудовете на големия български историк Иван Хаджийски, а също и на проф. Николай Генчев, проф. Иван Снегаров, Петър Малицки, К. Динков и др. Старобългарската литература е проследена обстойно от проф. Донка Петканова, а учението на богомилите е разгледано подробно от Презвитер Козма и Екзарх Стефан. Дебатите, свързани с възраждането на българския гностицизъм и проявите му в съвременното, са обстойно проследени и описани в съчиненията на проф. Нина Димитрова.

Съществена роля за оформянето на анализа в перспектива, през погледа на История на религиите, имат тематичните публикации на доц. Клара Тонева, изследващи състоянието и бъдещето на междурелигиозния диалог в постмодернистичното общество.

Важен принос за богословската аргументация на изследването са трудовете на някои от големите богослови като Йоан Зизиулас, митрополит Пергамски, архиеп. Анастасий Янулатор, протопрезв.

Иоан Майендорф, прот. Георги Флоровски, прот. Александър Мен, епископ Атанасий (Йевтич), Владимир Лоски, проф. Георгиос Мандзаридис и отец проф. Радован Бигович.

От българска страна с основни насоки за разработката допринесоха изследванията на утвърдените в поколенията български богослови като проф. д-р архим. Евтимий (Сапунджиев), проф. Борис Маринов, проф. Иван Панчовски, проф. Димитър Пенев, проф. Т. Коев, проф. Иван Снегаров и проф. Николай Маджуров.

Полезни насоки в проучването на разглежданата тема се родиха и от работата със специализирани публикации на съвременни български богослови като проф. протопрезвитер Николай Шиваров, проф. Антоний Хубанчев, проф. Емил Трайчев, доц. Димо Пенков, доц. Светослав Риболов, доц. Костадин Нушев, доц. Андриан Александров, доц. Мариян Стоядинов и др.

1.5. Структура на изследването

Съчинението се състои от предговор, увод, три основни глави, заключение и списък с използваната литература.

II. Изложение

1. Първа глава. Анатомия на езотеричното „християнство“.

В първа глава е направен опит за съставяне на подходящо определение, чрез което да бъде осветлено самото явление „езотерично „християнство““ и елементите, изграждащи неговата същност. Проследяват се историческите и идейните предпоставки за появата му, неговото обособяване в модерната епоха, както и отзвукът му в българското културно-религиозно пространство, където то се развива в началото на XX век, благодарение на творчеството на Николай Райнов и „проповедническата дейност“ на Петър Дънов.

Терминът „езотерично „християнство““ е малко познат, както на широката общественост, така и сред голяма част от изповядващите християнството. Подобно на някои парадоксални на пръв поглед изрази, като „виртуална реалност“, „духовна храна“ и др., (които по същество са оксиморони, но са смислени), изразът „езотерично християнство“ е технически термин, все по-дълбоко настаняващ се в общественото съзнание. Само по себе си то не е религия, а носи същността на синкретичен, културно-религиозен начин на мислене, изразяващ се в свободната интерпретация на различни духовни истини и вярвания, чрез които привържениците на това мислене се стремят да открият алтернативна интерпретация на учението за Господ Иисус Христос и за Църквата.

За да визуализираме по-добре същността на езотеричното „християнство“, е необходимо да изясним значението на понятието – езотеризъм и неговата връзка с гностицизма и с окултизма.

Поради изключително широката употреба, свободната интерпретация и взаимната заменяемост, която не би могла да се подчини на единна теоретична концепция, понятията „гностицизъм“, „езотеризъм“ и „окултизъм“ са трудни за дефиниране. За да бъде ясно разбрана същността и действието на гностицизма, езотериката и окултизма, те трябва да бъдат разглеждани както поотделно, така и като едно взаимно допълващо се цяло.

Гностицизмът е сложно философско-религиозно явление. „В него се разкриват елинистични, юдео-персийски и християнски теми. Той възниква в първата половина на II век в Мала Азия, но бързо се разпространява в елинистичните центрове като Александрия и Антиохия и достига дори до философските и религиозните общества в Рим.“¹ В изследването си „Христос и духовете на земята“, богословът Д. Митев пише следното: „Гностицизмът не е стройна религиозно-философска система. В него по синкретичен начин съжителстват идеи от платонизма, стоицизма, питагорейството и източните религиозни учения.“²

Гностицизмът е смесица на християнското учение с някои религиозни възгледи на юдеите, но в основната си част е тясно свързан с философските и религиозните възгледи на езичниците.

Езотеризъм или езотерика („вътрешен“ или вътрешно познание) е понятие, което в най-общ смисъл определя дадено учение или знание, като тайно, мистично и предназначено за определен кръг „избрани“ хора. Основните характеристики на такъв вид учения е, че те заявяват, че предават, скрито знание от най-различно естество,

¹ Радев, Р., Антична философия. Ст. Загора, 1994, с. 727.

² Митев, Д., Христос и духовете на земята, С., 2000, с.178.

например: философско, етическо или мистично. По своята идейна същност езотеричните учения са ядрото на дадена духовна традиция, а гностицизмът, смесен с различни мистични окраски, е константното и неотменимо ядро на езотеричните течения.

Въпреки привидното сходство между двете, гностицизмът се характеризира с по-дълбоки и същностно оформени философски концепции, докато езотеризмът е по-скоро форма на синкретично мислене със силен акцент на индивидуално тълкуване и свободна интерпретация на различни религиозни вярвания и учения. Казано с други думи: гностицизмът може да бъде наречен философско-религиозно учение, докато езотеризмът има повече културно-религиозен оттенък. Проблемът за принадлежността на езотеризма винаги остава ненапълно изяснен, тъй като той се вписва еднакво в социалната, културната и религиозната сфера.

Според езотеризма спасението протича в сега съществуващия свят на природата, благодарение на познанието, получено от „духовното разбиране“. В резултат от този начин на мислене, постепенно понятието „грях“ напълно е изгубило своето значение и е заменено от идеята за „грешката“, която не води до чувство за вина, а по-скоро до усещане за едно несъвършенство, което може да бъде преодоляно с познание, дисциплина и практика. А където няма вина, няма и нужда от покаяние и съответно от опрощение. Така, в езотеричния светоглед учението за спасението е закърняло напълно, а идеята за „прераждането“, която езотеризмът акомодира от източните религии, се появява като антипод на вярата във вечния живот, охотно предлагащ безкрайна възможност за довършване на усъвършенстването в „следващите животи“.

Тъй като езотеризмът има изключително позитивна външност, той много трудно може да бъде видян като нещо, което съдържа деструктивни компоненти. Светлина върху неговата реална същност хвърля латинското му название „окултизъм“. Значението на термина окултизъм също се съотнася към скритото или паранормалното знание, но за разлика от гностицизма и езотеризма, обикновено е наричан от своите привърженици „наука за невидимия свят и неговите прояви“. Силно повлиян от мащабното развитие на науката и технологиите, окултизмът се легитимира предимно като научно-религиозно учение.

И така, ако, от една страна, терминът „езотерично християнство“ не буди никакви притеснителни асоциации в разбирането на хората, то понятието „окултно християнство“, от друга, безусловно разкрива истинската същност на това явление и указва, че то не е компонент на Православното християнство, чийто начинател е Сам Господ Исус Христос.

От периода на Френската революция от 1879 г. насам в Европа и Америка необичаен разцвет преживяват разнородни по вид и произход „духовни“ учения и свързани с тях практики. Много от техните последователи и критици ги обединяват под наименованията Езотерика и Окултизъм.

В средата на XIX век Европа е разтърсена от различни по мащаб и значимост революции, които засягат почти целия континент. Започва т.нар. „Пролет на народите“. Силно повлиян от Шопенхауеровата метафизика на волята и от Дарвиновата теория на еволюцията (особено популярни през XIX век), немският философ Фр. Ницше обявява „Бог за мъртъв“, без може би да осъзнава, че това ще го

превърне в „пророк“ на една нова епоха в мисленето на следващите поколения.

Опитът по философски път да бъде запълнен създаденият духовен вакуум, породило вълна от появата на нови философски течения и школи със силно религиозен привкус, като например Спиритуализмът, Трансцендентализмът и др.

Кулминация на процесите от края на XIX – XX век е раждането и развитието на теософското движение, основано на 7 септември 1875 г. в Ню Йорк. Водачи на Теософското общество са Елена Петровна Блаватска и Хенри Олкът (1832-1907). Е. Блаватска умело продължава традицията на спиритизма, като го свързва с източните философии, от една страна, и с окултните учения и практики - от друга. Новото движение бързо набира сила, поради мощния импулс, даден от неговата създателка, която, според последователите на нейното учение, е приемник на многовековния духовен опит на човечеството, част от който тя извежда от езотериката до сферата на екзотеричното („откритото“ – антоним на езотеричното) знание.

Ученията на Теософското общество оказват силно влияние на почти всички възникващи религиозни движения от края на XIX век до наши дни. То е и основен извор на движението „Ню Ейдж“, съчетаващо в себе си голям брой най-разнородни култове.

Въпреки своята всеобхватност и модерност, теософското учение не успява да завладее голямата част от обществото, която, макар и силно разколебана, изповядва Христовата вяра и ценности - част от многовековната история на тяхната родова памет.

През март 1913 г. след като напуска Теософската организация, австрийският философ и езотерик Рудолф Щайнер основава

общество, наречено „Антропософско дружество”, чиято главна цел, формулирана от него, е да обясни човешката същност от позицията на теософията и представлява опит да се изследват и опишат духовните явления със същата точност и яснота, с която природните науки описват физическия свят. Р. Щайнер приема за своя мисия да подпомогне импулса, който Западно-християнският езотеризъм да даде на източно-ориентираната Теософия и, чрез който тя да бъде обогатена и направена достъпна за западния начин на мислене.

В края на XIX и началото на XX век европейското езотерично мислене се формира от Теософското учение, систематизирано от Елена Блаватска, променено и доразвито в Антропософия от Рудолф Щайнер.

В България теософията прониква в самото начало на XX век, през 1903 година, когато в София е учреден Българският клон на Теософското общество. Един от учредителите и негов ръководител е Софрони Ников (1874-1953г.)

Двете най-значими фигури в българския езотеричен ренесанс са: Николай Райнов (1889-1954) - известен, като един от най-ярките идейни поддръжници и вдъхновители на теософското движение в България и Петър Дънов (1864-1944), който развива свое религиозно учение - съчетание на теософските и антропософските идеи, наречено от него – езотерично „християнство“ (по-известно като „дъновизъм“).

Николай Райнов е един от най-ярките представители на езотеричното мислене в българската интелигенция. Неговият живот и дело могат да бъдат наречени интелектуалната матрица, която начертава формата, заквасва съдържанието и указва посоката за развитието на българската езотерична мисъл още от началото на XX

век, продължаващо и в наши дни. Той е първият български творец от началото на ХХ в., който отделя сериозно място на магията, окултизма и мистиката в своето творчество. Н. Райнов внася езотеричното мислене почти във всички културни аспекти на обществото, като придава на изкуството и културата религиозно съдържание, от една страна, а от друга – прави опит да десакрализира църквата и догматичното ѝ учение.

Второто идейно течение в развитието на българския езотеризъм безспорно се свързва с живота, учението и делото на Петър Дънов (Бениса Дуно). П. Дънов прави опит да реформира православно разбиране за Иисус Христос, като вкарва в своите поучения протестантски разбирания, смесени с източни и окултни вярвания и тълкувания. Като част от този процес той смята, че е необходимо да се възвеличи богомилството, да се представи като едно от българските идейни и духовни достижения на Европа и чрез богомилството да се докаже колко чуждо на българския дух и манталитет е Православието. Петър Дънов нарича своето учение „езотерично християнство“, което впоследствие придобива популярното название „дъновизъм“, а окултната му философия и светоглед изиграват силно способстваща роля за проникването на далекоизточните религии в България.

На 7 юли 1922 г. Архиерейският събор на Българската православна църква обявява Петър Дънов за самоотлъчил се от нея, а учението му – „за еретическо и опасно за вътрешния мир и обществения морал.“³ Някои негови последователи също са отлъчени от Църквата. Като учение дъновизмът няма много последователи, но

³ Църковен вестник, бр. 19 – 20 / 1922, с. 5.

неговият езотеричен начин на мислене е напълно актуален за секуларизираната българска религиозна мисъл. Казано с други думи, езотеричното мислене в съвременна България е „дъновистко“, а това обяснява и опитите на всички новопоявяващи се култове и учения да намерят „родствена“ връзка както с дъновизма, така и с богомилството.

2. Втора глава. Езотеризмът като религиозна дисфункция.

Във втората глава езотеризмът е разгледан като религиозен модел на мислене, настанил се в общественото съзнание вследствие на философското влияние на Фридрих Ницше и психоаналитичните теории на Зигмунд Фройд. Направен е опит да се изследва рефлексията, която езотеризмът предизвиква в съзнанието на отделния човек и начинът, по който опитва да завладее мисленето му, провокирайки неговите екзистенциални личностни потребности. Защриховани са и отликите между истинската религия и псевдорелигиозността, начинът, по който идолопоклонството форматира психиката, като превръща човека в индивид и отнема духовната му сила, довеждайки го до морален упадък, а оттам и до разпад на личността.

Когато в края на XIX в. Фр. Ницше обявява, че „Бог е мъртъв“ чрез метафората си немският философ оповестява краха на всички най-висши принципи, ръководещи познатите ни до този момент светогледи. Този акт е краен стадий на разделянето на човека от Бога, започнало с грехопадението. Той легитимира в човешкото съзнание греховността като онтологично несъвършенство, което човек със собствени сили ще се бори да усъвършенства.

Фр. Ницше създава своята концепция за „Свръхчовека“ – като за човек, успял да преодолее себе си и достигнал състояние на творчество и свобода. Отказал се от мисията си да гради света по Божиите стандарти, новообразуваният човекобог започнал да създава една реалност по свой образ и подобие.

Историята показва, че „Свръхчовекът“, създаден от Фр. Ницше, не сработва по начина, който той си представя. Влиянието на тази философска парадигма не въздига общественото съзнание на по-високо ниво, напротив, довежда до сериозни изкривявания човешката личност, а моралният упадък на обществото се задълбочава.

Повлиян от философията на Фр. Ницше, немският философ Мартин Хайдегер (1889–1976) е принуден да признае, че „свръхчовекът“ всъщност е “Das Man” (средностатистически, безличен човек), който не само че не е надмогнал себе си, както мечтае Фр. Ницше, но продължава да бъде „по-маймуна от всяка маймуна“. ⁴

Чрез психоанализата Зигмунд Фройд прави опит да помогне на “Das Man” да се справи с проблемите си, като „разглоби“ неговата психика. Той опитва да стигне Свръх – Аза на човека, вярвайки, че може да изчисти от него религиозната компулсивна невроза и да го сглоби отново, като свръхмашина, която е готова за употреба в новата постмодернистична реалност.

Лишен от представата за Исус Христос като личност, Син Божий и пример за уподобяване, човек постепенно започва да се себеосъзнава като „социално животно“, чийто основни функции са задоволяване на физическите потребности, или като биологичен

⁴ Ницше, Фр. Тъй рече Заратустра. С, 1990, с. 7.

механизъм, за който всички потребности се свеждат до зареждане с нова енергия.

Въпреки засилването на материализма в съвременния свят, религиозно-психологическите потребности на личността не губят своята важност, макар и непрекъснато да биват изтласквани на заден план от материалните стимули.

Особено остро личността усеща кризата на смисъла, която е еднакво осезаема, както при младите, които не могат да изберат посока и цел на своя живот, така и при хората в напреднала възраст, опитващи се да намерят смисъл „със стара дата“, който да им даде надежда, че не са живели напразно.

Пътят от смисъла до Висшия смисъл разкрива най-важната човешка потребност – потребността от религия.

В своя анализ на неотменимата нужда от религия архим. Евтимий (Сапунджиев) разкрива три главни потребности на човешката душа, които са в основата на факта, че изобщо съществува религия: „потребност метафизическа, потребност етическа и потребност от покой и щастие и от свръхестествена помощ за достигането им“.⁵

Големият брой речникови и семантични определения за понятието религия налага да бъде изяснено тълкуванието, което настоящото изследване приема за истинска религия. По тази причина е необходимо условно да разделим термина „религия“ на две. Религия – в широк смисъл на думата, включващ всички определения, изразяващи вярвания, учения, движения и т.н., и „religare“ – осъществена връзка с Бога.

⁵ Архим. Евтимий, Потребност от религия. – В: „Вяра и разум“, Русе, 1943, с. 8.

Въпросът за това – коя религия е правилната – е краеъгълен камък на безброй войни, конфликти, дебати и научни изследвания. Това изисква да бъде потърсен отговор на въпроса, какви са уникалните характеристики, които правят една религия истинска, т.е. „religare“.⁶

Според някои от тях истинската религия е: преди всичко лична; едновременно път на човека към Бога и на Бог към човека; източник на религиозно преживяване.

Никоя религия, религиозна система или учение не би имала въздействие върху човешката реакция, ако по един или друг начин не осигури на личността религиозно преживяване. Затова едно от най-силните оръжия на езотеризма е опитът човешките същества да бъдат въведени, ако не в религиозно преживяване, то поне в усещането за такова.

Фундаменталната потребност от покой и щастие и в наши дни е основен генератор на търсенето на свръхестествена помощ за нейното посрещане. Не е еднозначен обаче пътят, по който хората се опитват да получат тази подкрепа. Ядрото, формиращо различните религиозни системи, е опитът на хората, с помощта на своите културни характеристики, да създадат модел на достъп до несъзнаваното, за да търсят знание и подкрепа относно своите потребности. Този модел в най-широк смисъл е същностен за псевдорелигиозната рефлексия, която наричаме – *идолопоклонство*.

⁶ По думите на архим. Евтимий : „Самата дума „религия“ означава връзка, съединение (от латинската дума religare – свързвам). „Религия има там, където има вяра, че се е установила известна връзка между човешкото и Божественото.“ Вж. *Архим. Евтимий*, Потребност от откровение, – В: „Вяра и разум“, Русе, 1943, с. 32–33.

Идолопоклонството прекъсва търсенето на Богопознание, предлага на идолопоклонника начини и техники, вместо път и го въвежда в суеверно себепоклонение.

Независимо от причината и дали човек съзнателно или несъзнателно изпада в идолопоклонство, произлизащите от това последствия са едни и същи и винаги водят до религиозна дисфункция.

Най-деструктивната от всички характеристики на идолопоклонството е, че чрез него човек не просто прекъсва взаимоотношението си с Бога, но и влиза в неправилно взаимоотношение със себе си. По повод идолопоклонството Ерих Фром подчертава, че, бидейки първоначално символ на най-висшата ценност, която можем да познаем у себе си, желанието Той да бъде притежаван от нас, Го превръща в идол. Изследването на принципите на зараждане и функциониране на идолопоклонството на психо-физично ниво у човека, разкрива пред нас и причините за катастрофалния упадък на личния и обществения морал. Процесът на неосъзнато идолизиране, при който човек се опитва да бъде сам бог на себе си, „изтощава“ неговата духовна сила. Той не само, че не успява да удовлетвори своите потребности, но и става роб на изкривените аспекти на собствената си личност.

3. Трета глава. Християнство и езотеризъм в българската религиозна мисъл

Трета глава проследява присъствието на езотеризма и в частност на езотеричното „християнство“ в българската религиозна мисъл от създаването на България до наши дни. Прегледът на

ключови моменти и личности от българската история в общ план, осветлява националната окраска на изследваното явление и помага да бъдат осмислени социалните, икономическите и културните предпоставки, поставили началото на процеса на секуларизиране на общественото съзнание, както и неговата намеса във формирането на българската религиозна мисъл като цяло.

Генезисът на българската религиозна мисъл е процес, който може да бъде рамкиран исторически само условно и не сам по себе си, тъй като е изключително субективен, зависим от много социални, икономически, демографски и др. фактори, поради което може да бъде отчетен единствено със „стара дата“.

Теорията за определящата роля на битието ни помага да установим по какъв начин и до каква степен съвременната българска духовност е плод на културно-историческите промени, случили се в Европа през XVII-XIX век .

Основополагащото събитие, което слага и началото на изследването на българската религиозна мисъл, е *създаването на Българската държава (IX – X в.)*, което може да бъде наречено религиозно-културен феномен на Средновековието.

Най-дълбоко отражение в изграждането на религиозното съзнание на българския ум в епохата на Средновековието, имат: покръстването на българите, началото на борбата за самостоятелна църква, „Златният век“ на българската култура по времето на Цар Симеон Велики и появата на Богомилството.

С Османското нашествие по нашите земи започва следващият етап в генезиса на българската религиозна мисъл - *периодът на османско владичество – от XV в. до средата на XVIII в.*

Унищожаването на българската държава, с цялата система от общественно-организационни институции, затваря обществото в тесните рамки на патриархалните структури и традицията, а единствената институция с обществено ръководни функции, която поддържа единението им, е Православната църква.

Новото време (XV – XIX в.) е епоха, през която настъпват значими промени в материалната и европейската духовната култура, а Българското възраждане – е откликът на новата цивилизационна епоха. То е част от общия европейски процес, осъществил прехода от средновековието към буржоазния свят.

В сравнение със Западноевропейското, Българското възраждане има известно закъснение, което налага „пропуснатото време“ да бъде компенсирано с бързото приемане на готови социални и икономически модели и въвеждането им в обществения живот без значение дали общественото съзнание е достатъчно подготвено за тяхното осмисляне и адекватно възприемане. Интересен е фактът, че докато в икономически аспект българската действителност, е отражение на европейската, то българското обществено съзнание не реагира на съответните промени, подобно на европейското.

Това е период, в който българският народ повежда своята борба за нова просвета, самостоятелна църква и национално освобождение.

Именно в динамиката на тези етапи на развитие започва и процесът на секуларизиране на българското обществено съзнание. Необходимостта от осъвременяване на образователната система изтласква на заден план религиозната просвета. Борбата за църковна независимост започва като национална идея, но поради влиянието на съвременните икономически и културни тенденции завършва с

отдалечаване на голяма част от интелигенцията от Православната църква и нейното учение. Много скоро, за съжаление, ще се открие един от големите парадокси на Възраждането – родено в утробата на Православната църква и вяра, започнато от духовници, то бива погълнато от идеите на материализма и Новото време, и се превръща едновременно във възраждане на българския дух и упадък на българската духовност. Парадоксален, но безусловен факт е, че от руините на великата средновековна българска държава, се възражда българското езичество.

В първите години на ХХ век общественото съзнание в България е разслоено предимно от икономическите фактори. Социалните разлики обуславят и различен прочит на потребността от покой и щастие, а оттам и относно представата, чрез каква свръхестествена помощ биха били постигнати. В религиозната си нагласа българският ум започва да се фрагментира в зависимост от социалните характеристики; битието все повече се превръща във фактор, който определя религиозното мислене. Изчерпан метафизически, будният български интелектуалец от началото на ХХ век все повече започва да се превръща в боготърсач – богоборец.

Благодарение на засилващите се глобализационни процеси, теософията и езотериката, като част от модерното европейско мислене, навлизат в България и бързо пускат корени в общественото съзнание.

В средата на ХХ век българският творец вече е заквасен дълбоко с културното влияние на Запада. Неосъзнатото богоборчество неусетно, но сигурно върви към атеизма. Николай Райнов и Петър Дънов като въплъщение на своето време, са

изразители на завършващия процес на секуларизиране на българското религиозно мислене, започнал активно да се задълбочава с началото на Възраждането. Тяхното творчество и дело е свързващото звено между чуждестранните влияния в българската възрожденска култура, от една страна, и възраждащото се българско езичество – от друга.

Краят на модерната епоха поставя българската религиозна мисъл пред ново ниво на изпитание.

Времето на социалистическата диктатура е период, в който българското обществено съзнание е принудено да изживее редица парадокси, които в други исторически епохи не биха били възможни. Особено силно е предизвикателството към религиозното съзнание на българина и опитът на марксистките идеолози да създадат продукт, който, от една страна, напълно „засища“ религиозното чувство, а от друга – материализира съзнанието чрез атеистична пропаганда. Този експеримент години наред ще упражнява отрицателно влияние върху развитието на религиозната мисъл у нас.

Две са имената, с които се свързва езотеричната религиозност през този период: Людмила Живкова, като наследник на културните процеси, започнати от Николай Райнов, и Вангелия Пандева Гущерова, известна като Баба Ванга – поела мистичния жезъл на „народен пастир“.

Своеобразен ренесанс отново започва да преживява и българският езотеризъм, минимизиран до измерението на фолклорни традиции. Все по-често в общественото пространство се говори за феномени и паранормални явления. Въпреки че през цялото време знахарството, лечителството, гадаенето и пъстрата палитра на

народни предания и суеверия не са изчезвали от народната памет, в този период на световни промени, те изплуват и привличат вниманието на духовно бедното общество, осъзнаващо, че има житейски измерения, пред които науката и техниката са безсилни.

Ярък пример за такива феномени са Ванга, Петър Димков, Слава Севрюкова и др., които запълват нуждата на българския ум от герои със свръхсили, подобно на Ницшевия „свръхчовек“. За разлика от него обаче, „феномените“ не могат да победят социалистическата реалност, но пък са „трън в плътта“ на атеистичната пропаганда, а от тях се страхуват дори и партийните „величия“.

Може да се приеме, че развитието на езотеричното мислене по времето на социализма се развива под егидата на неопаганизма. Типичен свидетел на този период е Ванга, превърнала се в символ на духовното и мистично търсене на цял един народ, който за дълго време е бил откъснат от християнските си корени, но въпреки насилствено налаганите модели на мислене – отказал да стане атеистичен. Популярност добива един термин, с които са назовани тези прояви на суеверие – „Вангелизация“. Въпреки отрицателната семантика, с която е употребяван, той все пак точно описва характеристиките на цял един времеви сегмент от развитието на българското езотерично мислене.

Древни по същност и модерни по форма, идолопоклонството и езотеризмът и днес са предизвикателство пред Църквата, както в глобален, така и в национален мащаб.

Единствената сила, която може да даде отпор и да предотврати осъществяването на тези езотерични процеси, е Благовестието на царството, което Господ Иисус Христос възвести и заръча на Своята

църква да направи достойние на целия свят: *„И рече им: идете по цял свят и проповядвайте Евангелието на всички твари. Който повярва и се кръсти, ще бъде спасен, а който не повярва, ще бъде осъден.“* (Марк. 16:15-16).

Неизменна и все по-важна става ролята на православната Църква като част от духовната спасителна мисия на Иисус Христос на земята. Тази роля е свързана със същността на самата Църква, като мистично Тяло Христово (Еф. 1:17-23).

Двете най-мощни оръжия, с които Църквата успешно възвестява Благовестието на царството, са *литургичният живот и богословската просвета*. Ако литургичният живот на Църквата е стълб за вярата, то с пълно основание можем да наречем богословската просвета – крепило на истината.

Днес религиозното съзнание на българите далеч не би могло единодушно да бъде наречено православно. Още от периода на Възраждането започналата секуларизация доведе до отделяне не само на хората от Църквата, но и от Богопознанието въобще. Остро се изпитва потребността от задълбоченото, компетентно богословско ограмотяване на общественото съзнание, което е силно повлияно от западния езотеризъм, от една страна, и от традиционното българско езичество – от друга. Много и безспорни са примерите в историята на българската религиозна мисъл, които по категоричен начин доказват, че там където религиозното съзнание е облагородено с богословска мисъл, там езотеризмът, окултизмът, идолопоклонството и езичеството линейт и са безплодни. И обратното.

III. Заключение

Езотеричното „християнство“ в съвременна България е неоспоримо предизвикателство пред Църквата. Направеният в изследването обзор дава една, макар и скромна представа, относно въпроса – в какво се изразява това предизвикателство, какви са неговите основни компоненти, как то обуславя взаимоотношенията на Църквата с отделната личност и с обществото като цяло, и най-важното – каква е възможната превенция от страна на Църквата спрямо това явление в обозримото бъдеще.

След разгледаните аргументи, представящи същността на езотеричното „християнство“ и неговото специфично присъствие в българската религиозна мисъл, настоящото изследване достига до два съществени извода:

Първо, появата и развитието на българския езотеризъм е резултат първо от историческите, икономическите и социалните предпоставки, възникнали в държавната и в църковната власт, и едва след това – плод на делото и учението на неговите представители като поп Богомил, Николай Райнов, Петър Дънов и др. Успешната превенция на езотеричните лъжеучения изисква отговорността за тяхната поява да бъде осъзната като отговорност на цялото общество, а не като персонална вина на отделни личности, тъй като проявата им е преди всичко симптом не за личностно, а за обществено заболяване. *„И тъй, неизвиняем си, о, човече, какъвто и да си ти, който съдиш; защото, с какъвто съд съдиш другия, с него себе си осъждаш, понеже ти, който съдиш, вършиш същото“*. (Рим.2:1).

Второ, езотеричното „християнство“, както и всички подобни култове и учения, е резултат от назрели вече процеси в общественото съзнание, чието видимо проявление са те. Усещането за устойчивост и непреодолимост на непрекъснато възраждащите се ереси се дължи на погрешната представа, че появата им се счита за тяхно начало, което осуетява всички опити за пълноценна превенция. Обективно погледнато, отговорът на Църквата е напълно закономерен, тъй като тя осмисля бъдещето есхатологично, но все по-ясно се усеща необходимостта, богословието като наука да изследва тези явления не само в историческото им развитие, но и в перспектива.

Езотеричното „християнство“ в съвременна България ще продължава да е предизвикателство пред Църквата. Настоящата разработка разглежда някои от особените характеристики на езотериката, които въплъщават в общественото съзнание *„помисли и всичко, което се издига високо против познанието на Бога“* (2Кор.10:5).

Преди близо две хилядолетия св. ап. Павел е писал на Римската църква: *„Но знаем, че всичко съдейства за добро на тези, които обичат Бога, които са призвани според Неговото намерение.“* (Рим. 8:28). Днес тези думи са все толкова истинни, колкото и тогава. Днес Църквата има властта да реши – дали предизвикателството на езотеричното „християнство“ ще бъде деструктивно или градивно за нея и бъдещите поколения.

През IX век при Константинополския патриарх св. Методий е установен празникът „Тържество на Православието“, ознаменуващ окончателната победа над иконоборството, като тържество на победата над всички лъжеучения – ереси. По този начин Църквата

победоносно е завършила дългата борба с ересите, която продължила повече от 500 години.

Думата „тържество“ има две значения: голямо празнуване в чест на събитие, и – пълна победа, бляскав успех. Тържествува ли Православието днес в съвременна България? Триумфира ли Православната вяра над езичеството и безбожието в сърцата и умовете на хората? Готова ли е Православната църква да се изправи отново в мощта на евангелската истина, за да отговори авторитетно на предизвикателството и заблужденията, които езотеричното „християнство“ не спира да отправя?

Вярвам, че Тържеството на Православието, което ще наследят от нас идните поколения, ще бъде не само едно православно тържество, чествано от Църквата през първата неделя на Великия пост, а ще бъде триумф на вярата Христова!

IV. Научни приноси

1. Дисертационният труд предлага теоретична рамка и специфичен поглед върху особеностите на езотеризма и езотеричните учения, които ще бъдат полезни при целенасоченото изучаване на нехристиянските религиозни учения.
2. Дисертационният труд е първи опит в българското православно богословие през призмата на религиозно-психологическите личностни потребности да се изследва езотеричното „християнство“ като нехристиянско религиозно учение.
3. Изследването е с апологетичен характер, което може да послужи като допълнителен богословски аргумент в полемиката между православно богословие и езотеричните учения.

V. Публикации по темата на дисертацията

1. Русев, Д. Благовестието на Царството и междурелигиозният диалог". – В: "Православие - традиции и съвременност". Изд. Студио 18, Пловдив, 2019, с. 167-181.
2. Русев, Д. Гнезда на вяра в съмненията. За уникалния апологетичен подход в творчеството на архимандрит проф. д-р Евтимий (Сапунджиев). – В: Архимандрит Евтимий Сапунджиев: живот, църковна и академична дейност. Сборник по случай 75 години от кончината му. София, 2020, с. 107-117.
3. Русев, Д. Езотеричното християнство - субпродукт на мултикултурализма и секуларизацията. сп. „Светодавец“ бр. 6/2021, с. 52–59.